

J. BASANAVIČIAUS „PRAKALBA“* „AUŠROJE“

RIMANTAS VEBRA

I. Įvadas

Nė vienas iš lietuviškų periodinių leidinių nebuvo taip minimas, kaip žurnalas „Aušra“ (1883—1886). Lietuvių visuomenė paminėjo jo pasirodymo dešimtmetį, dvidešimtmetį, dvidešimt penkmetį, trisdešimtmetį, keturiasdešimtmetį, penkiasdešimtmetį ir beveik visoms šioms progoms buvo išleisti specialūs laikraščiai, žurnalų numeriai ar kiti leidiniai, parašyta nemaža straipsnių. Žinant šiuos faktus natūraliai kyla klausimas — kodėl „Aušra“ nusipelnė tokio dėmesio ir šiuo metu lieka viena svarbiausių mūsų tarybinio istorijos mokslu, literatūros bei spaudos raidos tyrinėjimų temų. Manytume, kad atsakyti būtų galima taip. Todėl, kad tai buvo pirmas lietuviškas Didžiajai Lietuvai skirtas lotyniškom raidėm spausdintas, buržuazinis, politinis, pasaulietinis periodinis leidinys (žurnalas), patriotiškai-dintųjų organas, kuris siekė prisiimti „nacionalinį judėjimą vienijančio intelektualinio centro funkciją“¹. Jo pasi-

rodymas atspindėjo lietuvių tautinio sąjūdžio naują etapą, pasireiškusių masinių tautinio atgimimo idėjų propagavimu agitacija ir organizaciniu brendimu. Ka dangi tai buvo pirmas toksai leidinys i lietuvių visuomenės veikėjai neturėję patyrimo, nebuvo apskritai profesiona liosios lietuvių žurnalistikos ar publi cistikos bei grožinės literatūros, tai jan būdingos visos naujagimio silpnybės i iliuzijos, bet drauge, žinoma, ir priva lumai (optimizmas, tikėjimas žmogum ir t. t.). Žinoma, neįsigilinus į žurnal straipsnių potekstę, i objektyvią skelb tų idėjų prasmę ir reikšmę, o ne tik subjektyvius troškimus ar iliuzijas, ne paėmus visumos, vyraujančių tenden cijų, bet dargi ištraukant atskirus fak tus ar idėjas iš konteksto, „Aušrą“ ga lima apkaltinti visomis galimomis nuo dėmėmis. Bet tai būtų neobjektyvu, tai būtų nusižengimas istorijos mokslc principams. Todėl manytume, kad norint objektyviai ir moksliskai argumen tuotai įvertinti „Aušrą“, reikia kruopš čių ir detalių studijų, nes tai faktiškai

* J. Basanavičiaus įžanginį, programinį straipsnį pirmame „Aušros“ numeryje reikėtų vadinti „Prakalba“ (taip dauguma tyrinėtojų ir daro), o ne „Priekalba“. Taip jis buvo pavadintas paties autoriaus. „Priekalba“ jis virto spaustuvėje (žr. D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija 1851—1922 m. — Lietuvių tauta, Knyga, V., 1935, p. 44). Greičiausiai tai buvo ne korektūros klaida, bet sąmoningas taisymas, manant, kad žodis „priekalba“ yra tikslesnis, geriau tinka įžangi am straipsniui pavadinti. Šis žodis yra dar prieš „Aušrą“ pasirodžiusiame F. Kuršaičio lietuvių kalbos žodyne.

Sis pataisymas bei faktas, kad J. Mikšas, nepasitaręs su J. Basanavičiumi, i pirmą numerį idėjo „Vitolio raudos“ recenzija, ir kai kurie kiti faktai bylotų apie tai, jog J. Basanavičiaus autoritetas nebuvo absoliutus, jis nevaržė J. Mikšo. Nepaisant to, pastarasis neištaisė užrašo „Laikraštis, išleidžiamas per dr. Basanavičių“, taigi nelaikė jo neteisingu. Manytume, kad tai vėta dėmesio detalė, sprendžiant „Aušros“ genezės problemą. Be to, literatūroje randame užuominą, kad pastarąjį užrašą padaręs ne pats J. Basanavičius, o J. Mikšas.

¹ Merkyus V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje. — V., 1982, p. 90.

dar nepadaryta. Kalbant apie „Aušrą“, negalima užmiršti ir tai, kad ji buvo nelegalus žurnalas. Nelegalumas sudarė papildomų sunkumų ir komplikacijų ir taip jau sunkiai naujajam egzistencijai, todėl labai suprantamas noras kratytis to nelegalumo.

Nepaisant visų silpnybių, „Aušra“ suvaidino svarbų vaidmenį lietuvių dvasinės kultūros raidoje, smarkiai ją suintensyvino ir paskatino jos diferencijavimąsi. „Aušra“ daug nusipelnė, kodvada prieš spaudos draudimą. Nors ji pati pradžioje siekė legalumo, bet, antra vertus, per savo korespondentus, platintojus, prenumeratorius ir skaitytojus ji labai suaktyvino lietuvių visuomenę, ne tik pratino žmones prie spausdinto žodžio, bet ir ugdė sąmoningą prisirišimą prie tautinės dvasinės kultūros vertybių, siekimą jas išsaugoti ir pasipriešinimą caro valdžios asimiliacinėms užmačioms. Pirmas lietuviškas žurnalas iš karto buvo rengiamas bent keliose vietose, o pasirodė Rytų Prūsijoje J. Basanavičiaus, A. Vištelio, J. Mikšo ir M. Serniaus bendrų pastangų dėka. Bet aktyviausiu šioje grupėje vis dėlto laikytinas J. Basanavičius. Iš visų „Aušros“ straipsnių nė vienas nesusilaukė tiek dėmesio, nebuvo tiek kartų perspausdintas, kaip J. Basanavičiaus „Prakalba“. Jau tais pat 1883 m. ją perspausdino „Lietuviška

Ceitunga“², 1903 m.—P. Avižonis (o gal S. Matulaitis?) „Ūkininke“³. Tais pačiais metais išėjo atskiras leidinys, skirtas „Aušros“ 20 metų sukaktuvėms, kuriame perspausdinta 75% „Prakalbos“ teksto⁴. 1912 m. M. Biržiška pasiūlė įtraukti „Prakalbą“ į lietuvių literatūros istorijos programas gimnazijoms⁵. 1918 m. ją perspausdino S. Ciurlionienė (Kymantaitė)⁶, 1923 m. išėjo „Zvaigždės“ numeris, skirtas „Aušros“ jubiliejui, kuriame įdėta viso pirmojo „Aušros“ numerio faksimilė. Šis numeris buvo išleistas ir atskira knyga⁷. Tais pat metais „Prakalba“ buvo perspausdinta dar viename jubiliejiniame leidinyje⁸. 1933 m. ją perspausdino Z. Kuzmickis⁹, o 1939 m.—M. Miškinis¹⁰. Tarybiniais metais „Prakalba“ perspausdinta Lietuvos TSR istorijos šaltiniuose¹¹ ir J. Basanavičiaus rinkiniuose raštuose¹². „Prakalbą“ yra citavę ir paminėję daugelis istorijos ir literatūros istorijos tyrinėtojų bei publicistų. Tai ir paskatino imtis patyrinėti „Prakalbos“ turinį, jos idėjas. Straipsnis skiriamas 100-sioms „Aušros“ pasirodymo metinėms paminėti. Žinoma, idealiausia straipsnio schema būtų maždaug tokia: 1) „Prakalbos“ ir jos idėjų genezė, 2) „Prakalbos“ idėjinė analizė, 3) „Prakalbos“ idėjų įgyvendinimas „Aušroje“. Tačiau spręsti pirmąją problemą neleidžia konkretesnių šaltinių

² Lietuviška Ceitunga, 1883.V.22, Nr. 21.

³ Avižonis P. Pirmasis tautiškas lietuvių laikraštis (1883—1903).— Ūki inkas, 1903, Nr. 3, p. 71—73.— Parašas: SS.

⁴ Tautiškas atgijimas lietuvių ir kitų jaunų tautų. Atmi imui 20-metinių „Ausros“ sukaktuvių (1883—1903).— Tilžė, 1903, p. 7—9.

⁵ Biržiška M. Lietuvių literatūros istorijos programa gimnazijoms (1912 m. sumanymas).— Kn.: Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos. K., 1931, T. 1, p. 92.

⁶ Ciurlionienė (Kymantaitė) S. Lietuvių literatūros istorijos konспекto chrestomatija.— Voronežas, 1918, p. 60—63.

⁷ „Aušros“ 40 m. sukaktuvėse. 1883—1923 (Perspausdintas iš 1923 m. gruodžio mėnesio „Zvaigždės“).— Philadelphia, B. m., p. 47—51.

⁸ 1883—1923 40-metinės „Ausros“ sukaktuvės.— V., 1923, p. 1—4.

⁹ Kuzmickis Z. Lietuvių literatūra. Spaudos draudimo laikotarpis. Vadovėlis aukštesiosiomis mokykloms.— K., 1933, D. IV, p. 32—35.

¹⁰ Miškinis M. Lietuvių literatūra.— K., 1939, D. 1, p. 311—315.

¹¹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai (1861—1917).— V., 1965.— T. 2, p. 205—206.

¹² Basanavičius J. Rinkti iai raštai.— V., 1970, p. 695—699.

stoka, o trečiąją — šio straipsnio apimtis: „Prakalbos“ idėjų įgyvendinimas žurnale — tai rimtos studijos objektas. Tad šiame straipsnyje apsiribojama antrąja problema.

„Aušros“ pirmas numeris buvo sutiktas su didžiuliu entuziazmu. Tai byloja žinomi M. Akelaičio, J. Andziulaičio, M. Davainio-Silvestraičio, J. Jablonskio, J. Juškos, Vyduño ir daugelio kitų pasisakymai. Dėl jo tikrai išlieta nemaža susijaudinimo ašarų. Tarp kitko, apsisverkė ir pats J. Basanavičius, parašęs „Prakalbą“. Bet vaizdingiausiai savo jausmus, perskaičius pirmąjį „Aušros“ numerį, yra aprašęs V. Kudirka¹³. Ir, žinoma, didžiausią įspūdį jam darė „Prakalba“, dėl kurios V. Kudirka J. Basanavičių pavadino pranašu¹⁴. Nors po „Prakalba“ J. Basanavičius pasirašė kriptonimu „B“, tačiau atspėti straipsnio autorių buvo labai nesunku, nes po straipsniu buvo nurodyta parašymo vieta — Praha, o numerio tituliname lape buvo įrašyta J. Basanavičiaus pavardė.

Vėliau jau trečiuoju XX a. dešimtmėčiu buržuazinės istoriografijos vertiniuose jaučiamas nekritiškas „Prakalbos“ idealizavimas, perdėtas jos vaidmens iškelimas, ji vadinama „tautos deklaracija“¹⁵, sukėlusia Lietuvoje „dvasinę revoliuciją“¹⁶, ir pan. Tačiau jau ir tais laikais būta kritiškesnių, santūresnių „Prakalbos“ traktavimo pavyzdžių. Z. Kuzmickis „Prakalboje“ išskyrė dvi dalis: „loginę“ ir „emocinę“¹⁷. V. My-

kolaitis-Putinas atkreipė dėmesį į tai, kad jau pats „Prakalbos“ motto buvo neatsitiktinis: praeitis turėjo įrodyti tautos teisę egzistuoti tuo metu ir ateityje¹⁸. Jo nuomone, „Prakalba“ buvo suderinta su pavergtos tautos būtim ir jos psichologija“¹⁹, joje buvo suformuluoti tautinės kultūros kūrimo, tautos garbės kėlimo, gimtosios kalbos propagavimo, tautinės mokyklos, tautos vienybės būtinumo reikalai, paskelbta taiki taktika, pastebimos idealizmo ir net religinės nuotaikos²⁰. M. Miškinis „Prakalbą“ pavadino „inteligentijos deklaracija“. Meilė senovei turėjusi sužadinti laimingesnio gyvenimo ilgesį, o lietuvių kalbos gelbėjimas turėjo užkirsti kelią tautos nykimui. Buvo keliami tarytum kuklūs, nekalti reikalavimai, siekiama neerzinti stipresniųjų²¹. Buržuazinėje istoriografijoje, kaip matome, yra vertinimų pastebėjimų, kad 1) „Prakalba“ buvo savotiškas to meto lietuvių pasaulietinės inteligentijos manifestas; 2) kad ji reiškė kokybinį šuolį tautinės sąmonės raidoje; 3) kad joje buvo suformuluotas ne vienas svarbus tautinio atgimimo uždavinys ir t. t. Tačiau J. Basanavičiaus visuomeninės pažiūros ir darbai buržuazinėje istoriografijoje nebuvo „išnagrinėti ir kaip reikiant įkainoti“²². Tai pasakytina ir apie „Prakalbą“.

Lietuvių marksistinėje istoriografijoje „Prakalba“ labai mažai tegvildenta. V. Kapsukas tik netiesiogiai palietė „Prakalbą“, rašydamas apie „Aušrą“. Jis nurodė, kad „Aušros“ tikslai —

¹³ Vinco Kudirkos Raštai.— Tilžė, 1909.— T. 2, p. 213—214.

¹⁴ Ten pat, p. 213.

¹⁵ Mackevičius R. Daktaras Jonas Basanavičius. Jo gyvenimas ir darbai.— Kn.: D-ro Jono Basanavičiaus atminčiai.— Lietuvių tauta. Knyga IV. Sąsiuvi is 2. V.. 1928. p. 46.

¹⁶ Ten pat, p. 47.

¹⁷ Kuzmickis Z. Min. veik., p. 36.

¹⁸ Mykolaitis V. Garbinga senovė literatūroj ir praeties skriaudos tikrovėj.— Darbai ir dienos, 1934. T. 3, p. 4—5.

¹⁹ Mykolaitis-Putinas V. Naujoji lietuvių literatūra.— K., 1936. T. 1, p. 101.

²⁰ Ten pat, p. 101—102.

²¹ Miškinis M. Lietuvių literatūra.— K., 1939. D. 1, p. 315—316.

²² Nezabitauskas V. Basanavičius.— K., 1938, p. 464.

„Lietuvos praeities ir lietuvių kalbos garbinimas, lietuvių tautos meilė“²³, kad „tuo pirmuoju lietuvių smulkiosios buržuazijos tautinio atgimimo laikotarpiu Basanavičius atliko nemažą rolę“²⁴. V. Kapsukas pabrėžė šio reiškinio dėsninę: „Tokiais keliais,—rašė jis,— seniau ėjo, kiek man yra žinoma, visos atgyjančios pavergtosios tautos. Tai būdavo pirmasis pavergtųjų tautų smulkiosios buržuazijos ideologų žingsnis, kad sukėlus tuose pavergtuose sluoksniuose savęs gerbimą, lygiai su viešpataujančiais sluoksniais savęs stąymą ir pasiryžimą išlaikyti bent tokius elementarius dalykus, kaip kalba“²⁵. Taigi V. Kapsukas lietuvių tautinio atgimimo veikėjų idėjas laikė ne atsitiktiniu ar subjektyviu reiškiniu, o kildino jas iš realių to meto gyvenimo sąlygų ir poreikių.

J. Būtėnas rašo, kad „Prakalba“ stoji už tautos prikėlimą, istorinės atminties grąžinimą, kalbos autoriteto atstatymą ir t. t.²⁶ J. Žiniausko nuomone, „Prakalba“—„Aušros“ programa buvusi labai kukli. „Joje vyravo daugiausia švietėjiško pobūdžio uždaviniai: 1) Kelti tautybės idealą; 2) Ugdyti tėvynės ir gimtosios kalbos meilę; 3) Supažindinti skaitytojus su Lietuvos praeitimi; 4) Reikalauti lietuviškų mokyklų“²⁷. J. Basanavičius taikstėsis su carizmu, rodęs nuolankumą. „Aušros“ programa buvusi ribota ir prieštaringa,

liberali švietėjiška²⁸. A. Tyla teigia, kad „pats lietuviško laikraščio pasirodymas turėjo didesnės reikšmės, negu, gal būt, ir „Aušros“ turinys“²⁹. Toks formos atskyrimas nuo turinio vargu ar gali būti vaisingas, aiškinant istoriją.

Nurodytos istoriografijos tendencijos atspindi bendrą istorinio proceso pažinimo logiką—pradžioje tyrinėtojo dėmesį patraukia tai, kas guli reiškinio paviršiuje, kas akivaizdžiausia.

Siame straipsnyje vadovaujamas istorinis principas, kad „istorinis-materialistinis metodas reikalauja ne priešpastatyti klasinį požiūrį tautiniams momentams, o aiškinti pastaruosius iš klasinių pozicijų“³⁰. Lygiai taip pat negalima priešpastatyti tautiniams momentams socialinių uždavinių, nes tautiniai reikalavimai turėjo ir socialinę ekonominę prasmę. Priešingu atveju „neišvengiamai daromos klaidingos išvados ir vertinimai“³¹, lieka neatskleista tikroji, objektyvioji programų ir reikalavimų prasmė ir esmė.

2. Grėsminga situacija

Norint objektyviau įvertinti „Prakalbą“, būtina bent trumpai pažvelgti į tą situaciją, kurioje atsidūrė lietuvių tauta XIX a. 9-jo dešimtmečio pradžioje. Po baudžios panaikinimo lietuvių

²³ Kapsukas V. Dėl daktaro Basanavičiaus sukaktuvių paminėjimo.—Kn.: Kapsukas V. Apie literatūrą. V., 1980, p. 310.

²⁴ Ten pat, p. 311.

²⁵ Ten pat, p. 310—311.

²⁶ Būtėnas J. Lietuvių literatūros vadovėlis vidurinėms mokykloms.—2-asis patais. leid.—K., 1959. D. 2, p. 18—19.

²⁷ Žiniauskas J. Visuomeninės J. Basanavičiaus pažiūros „Aušros“ leidimo laikotarpiu.—Problemas, 1971, Nr. 2(8), p. 70.

²⁸ Ten pat, p. 71. 73.

²⁹ Tyla A. Lietuvių nacionaliojo judėjimo atspindžiai Zemaitės kuryboje.—Literatūra ir kalba, V., 1972. T. 12, p. 397.

³⁰ Зг. Освободительные движения народов Австрийской империи. Возникновение и развитие. Конец XVIII в.—1849 г.—М., 1980, с. 8.

³¹ Дьяков В. А. Эпоха «национального возрождения» в Центральной и Юго-Восточной Европе.—В кн.: Формирование национальных культур в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (Сборник статей). М., 1977, с. 26.

tauta į kapitalizmo epochą įžengė nepilnos socialinės struktūros: beveik nebuvo savos bajorijos, miestiečių ir inteligentijos. Devintojo dešimtmečio pradžioje dar nebuvo tautinės prekybinės, pramoninės bei stambiosios valstiečių buržuazijos, absoliučią inteligentijos daugumą sudarė dvasininkija. Nebuvo tautinių ekonomikos ir dvasinės kultūros centrų. Caro valdžia uždraudė visas tautinės dvasinės kultūros viešo reiškimosi formās (išskyrus vestuves, krikščynas), lietuvišką spaudą, nebuvo nei vienos pradinės mokyklos Lietuvių dėstomąja kalba, beveik visai neliko galimybių lietuviams inteligentams dirbti savo tėvynėje. Nebuvo bendrinės raštų kalbos, tebevyravo religinė literatūra, grožinė literatūra pergyveno stagnaciją (palyginus su laikotarpiu prieš 1863 m. sukilimą), nebuvo daugelio grožinės literatūros žanrų. Neteisinga būtų teigti, kad liaudis visai neturėjo tautinės savimonės, tačiau istorinė atmintis buvo išblėsusi ir daugeliu atvejų teliko tik intuityvus prisirišimas prie tautinių vertybių, tautinis instinktas. Sumenko gimtosios kalbos autoritetas. Viešumoje lietuvių tauta, jos kultūra buvo žeminama ir niekinama. Caro valdžia iš esmės varė lietuvių dvasinės kultūros genocido politiką, siekdama prievarta asimiliuoti lietuvių tautą, įtvirtinti ir įamžinti savo viešpatavimą. Tuo tikslu buvo vykdoma visapusiška lietuvių diskriminacija. Nemaža lietuvių inteligentijos ir besimokančio jaunimo dalis labai skeptiškai vertino savo tautos dvasines ir materialines galimybes, jos galimumą išlikti savaiminga tauta, gėdijosi prisipažinti esą lietuviai, vartoti gimtąją kalbą, sapnais, kliedėjimais vadino daugelį lietuvių tautinio atgimimo idėjų. Todėl vyko gana spartus asimiliacijos procesas

(lenkėjimas, rusėjimas ir vokiečiųėjimas), lietuvių etninė teritorija mažėjo. Dėl visų minėtų priežasčių buržuazinių santykių ir ryšių, buržuazinės lietuvių tautos formavimasis buvo ypač sudėtingas ir sunkus. Ir tuo metu dar egzistavo reali grėsmė pačiai tautos egzistencijai. Neatsitiktinai užsienio filologai važiuoja į Lietuvą rinkti nykstančios tautos dvasinės kultūros liekanų, netikėjo jos ateitimi.

Taigi tautos egzistencijos problema tuo metu buvo svarbiausia, centrinė. Apibūdinamas analogišką padėtį, F. Engelsas rašė: „Kol gyvybinga tauta yra svetimšalio grobiko sukaustyta, ji neišvengiamai visas savo jėgas, visus savo siekimus, visą savo energiją nukreipia prieš išorinį priešą; ir, kol tokiu būdu jos vidaus gyvenimas tebėra paraližuotas, ji nesistengia kovoti už socialinį išsivadavimą“³². Iš šios citatos atsiskleidžia F. Engello nustatyta vertybių hierarchija, ją galima remtis, vertinant visą to meto lietuvių inteligentijos veiklą.

3. „Prakalbos“ turinys

„Prakalbą“ J. Basanavičius parašė 1883 m. sausio 28 d., o kitą dieną išsiuntė ją J. Mikšui³³. Gimė ji, aišku, ne vien įkvėpimo dėka. Jos idėjos buvo subrandintos per ilgą laiką ir nemaža čia padėjo bulgarų, čekų ir kitų Austrijos-Vengrijos imperijos tautų išsivadavimo sąjūdžių sukauptas patyrimas, su kuriuo autorius susipažino, gyvendamas užsienyje. „Prakalba“ buvo įdėta pirmojo „Aušros“ numerio pradžioje ir užėmė 5 jos puslapius iš 24 (21%). Ji buvo didžiausias šio numerio straipsnis. „Prakalboje“ paliesti įvairūs klausimai. Daugiausia dėmesio skirta istori-

³² Marksas K., Engelsas F., Leninas V. Apie mokslinį komunizmą.—V., 1966, p. 303—304.

³³ D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija, p. 42.

nės atminties gaivinimo reikalams (daugiau negu 21% teksto). Po to sekė Prūsijoje leidžiamų laikraščių apibūdinimas (16%). Kalbos problemoms skirta 12%, praėjusių amžių istorinių procesų apibūdinimui — 11%, švietimo klausimams — 10%, nutautimui — 8%, politinėms, idėjinėms pažiūroms — 8%, tautinei dvasiai — 4%. Visi šie klausimai sudaro 90% teksto turinio. Žinoma, nurodyti procentai maža ką rodo. Svarbiausia straipsnyje juk yra minties logika, akcentai, argumentai ir kiti panašūs dalykai. Straipsnis parašytas gana gryna, sklandžia, gražia kalba (jau vien tai žavėjo skaitytoją). Jame nėra autorius asmeninio pasipūtimo, dirbtinės pozos. Jis kalba ne nuo savęs, o nuo kolektyvo, kalba apie tautos troškimus ir norus. Iš stiliaus, argumentacijos jaučiasi, kad straipsnis daugiau adresuotas sąmoningiesiems lietuviams (apelijuojama į „Lietuvos mylėtojus“, „mokintus vyrus“), tačiau nevengiama apeliuoti ir į visą tautą. Kokias gi konkrečias idėjas propagavo autorius savo straipsnyje?

4. Lietuva — tik šešėlis

Didžiausiu J. Basanavičiaus nuopelnu laikytina tai, kad jis labai aiškiai užčiuopė, suprato centrinę to meto problemą — kovos (kol kas ne visose srityse) su išoriniu priešu uždavinius, reikalą ugdyti tautos atsparumą, mobilizuoti jos ryžtą, išsaugoti savo tūkstantmetę nepakartojamą kultūrą. Jau pačioje straipsnio pradžioje jis pats nusistebėjo (o gal skaitytoją suintriguoti norėdamas), kad tauta tiek amžių

buvusi „paniekinta ir prispausta... iki šiai dienai dar gyva liko!“³⁴ Tačiau „senovės gadyneš apgyvenus kone dvigubą žemės plotą, ji šiandien taip didei visose šalyse susimąžino, jog prilgsta tiktai šešėliui senosios mūsų Lietuvos!“³⁵ Šiame pasakyme negalima įžiūrėti feodalinės Lietuvos ilgesio. Tai tiesiog buvusios ir esamos etninės situacijos konstatacija. Toliau autorius nurodo, kad mūsų kaimynai deda visas pastangas, kad „mes ne šiandien, tai už metų kitų pavirstumėm ar į vokiečius, ar vėl į slovėnus (lenkus ir gudus)“³⁶, nors tiems savo veiksmams pateisinti jie negali duoti „nei išmintingo, nei teisingo atsakymo“³⁷. Todėl tautą būtina gelbėti. Čia J. Basanavičius iškelia tautų lygybės principą: „Juk ir mes esame tokie pat žmonės (čia ir kitur pabraukta mūsų — R. V.), kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisybėmis, priguliniomis visai žmogysčiai, lygiai su mūsų kaimynais naudoti“³⁸. Tai buvo pažangus, gilų politinę prasmę turintis ir, galima sakyti, revoliucionizuojantis visuomenę reikalavimas, tikras iššūkis kolonizatoriams, cariniams ir kaizeriniams asimiliatorams, žodžiais ir darbais trypsusiems ir naikintiems lietuvių tautą bei jos kultūrą.

Antra vertus, būdamas tipiškas buržuazinio liberalizmo atstovas jis savo „Prakalboje“, žinoma, negalėjo ir nenorėjo kelti atviros revoliucinės kovos prieš savo tautos engėjus šūkių, kurių įgyvendinimas tik ir galėjo išspręsti tolimosios lietuvių tautos likimo klausimą. Jis matė savo tautos išsigelbėjimą iš pražūties keliant jos kultūros ir švietimo lygį. Ir skirtingai nuo to meto lietuviskojo klerikalizmo ideologu J. Basa-

³⁴ Basanavičius J. Rinkti iai raštai, p. 695.

³⁵ Ten pat.

³⁶ Ten pat, p. 696.

³⁷ Ten pat. Redaguojant „Prakalbos“ tekstą rinktinjams raštams, šioje vietoje jis buvo nesuprastas ir iškreiptas, nes žodelis „ne“ („ne“, „nei“) tapo sujungtas su po jo einančiais žodžiais ir jie įgavo kitą, priešingą prasmę (plg. žr. „Aušra“, 1883, Nr. 1, p. 4).

³⁸ Ten pat, p. 696.

navičius suformulavo kitą labai svarbų principą: tauta savo išsigelbėjimo ir ateities turi ieškoti ne religijoje, o pasaulietinėje kultūroje — „visatiniam mokslui“³⁹. (Čia aiškiai prasikiša ir pozityvistinis autoriaus nusiteikimas). Todėl jis paskelbė, kad „laikraštis mūsų bus tik svietiškas“⁴⁰. „Dvasišką mokslą“ — religinius dalykus jis paliko Prūsų laikraščiams ir kunigams. „Prakalbos“ autoriui buvo svetima feodalizmo epochos ideologija, jos atgyvenos, o tai buvo iššūkis visai konservatyviajai katalikų dvasininkijai, jos idėjiniam viešpatavimui. Tai visų pirma ir nulėmė katalikų dvasininkijos opoziciškumą ir priešiškimą žurnalui; visa kita buvo tik pretekstas priekabėms ir nepasitenkiniui.

Iš šių dviejų idėjų ir kilo tiek „Prakalbos“, tiek ir viso žurnalo prieštarin-gumas. Nors įžanginiame straipsnyje J. Basanavičius stengiasi apeiti aštrius kampus, atsisako liesti „užrubežinę politiką“⁴¹, „politiškas pažiūras ir nuomones“ palieka žmonių sąžine⁴², tačiau drauge nebijo suminėti tokių opių dalykų, problemų, suformuluoja tokias esmines idėjas, kad gilus jų įsisąmoni-nimas ir drauge visuomeninės veiklos bei apskritai tautinio sąjūdžio patyri-mas turėjo, nors ir netiesiogiai, subran-dinti ir revoliucines kovos formas. Net ir toji straipsnio vieta, kur kalbama apie žmonių sąžinę, nuskamba kaip subtili užuomina nepataikauti visiems (ypač tiems, kas niekina ir engia tau-tą).

5. Nyksta kalba — miršta tauta

J. Basanavičius gana gerai suprato kalbos reikšmę tautos gyvenime. Tai rodo ir jo „Prakalboje“ pateiktas prasmingas žymaus vokiečių filologo J. Grimmo posakis „Die Sprache ist unser Geschichte“ („Kalba yra mūsų istorija“)⁴³. Faktiškai kalba yra savotiška: tautos dvasinės kultūros barometras. Negali būti aukšta tautos dvasinė kul-tūra, esant sunykusiai kalbai.

J. Basanavičius, susipažinęs su tuometinėmis tautos teorijomis, nesuklydę išskeldamas kalbą į pirmą vietą kitų tautos požymių tarpe (marksistinės pakraipos šalininkų dauguma jau nuo XX a. pradžios laikėsi tokios nuomonės). Jis suprato, kad kalba yra be galo svarbus tautinės kultūros elementas, tautos gyvybės laidas. Kaip rodo istorija, išnykus kalbai, dažniausiai išnyk-ta ir tauta. Žinoma, vien kalbos neužtenka. Kad tauta egzistuotų, reikia dar teritorijos, ekonominio gyvenimo bendrumo, dvasinės kultūros. Tačiau kalba yra tautos dvasinės kultūros šerdis. Tai suprasdamas, J. Basanavičius rašė: „Sunykimas mūsų tautos nusidavė ypačiai dėl to, jog daugumas lietuvių, parubežiuose su kitomis tautomis gyvenančių, pasisavino per ilgus amžius sveti-mas kalbas“⁴⁴. „Lietuva pamažėliu nyksta, nes nyksta jos kalba!“⁴⁵ Savo kalbą jis vadina „numylėta“⁴⁶, „garbinga“, „vieninteliu skarbu“ (turtu), likusiu tautai⁴⁷. Straipsnio autorius nekonkretizuoja tolimesnių uždavinių šioje srityje. Kiti lietuvių kultūros veikėjai ėmė rūpintis kalbos grynumu, jos nor-

³⁹ Ten pat, p. 697.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ Ten pat.

⁴² Ten pat.

⁴³ Ten pat, p. 698.

⁴⁴ Ten pat, p. 695.

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ Ten pat, p. 696.

⁴⁷ Ten pat, p. 698.

minimu, paneigė jos nepilnavertiškumo koncepcijas. Svarbu buvo ne tik suprastinti gimtosios kalbos reikšmę tautos ateičiai, jos vertę, bet ir ugdyti melle jai, prisirišimą prie jos — ne tik kelti naujas mintis ir idėjas, bet ir žadinti jausmus. Todėl A. Vištelio ir kitų poetų įkvėptos, širdies karščiu sušildytos eilės apie gimtąją kalbą patriotinėms nuotaikoms žadinti ir ugdyti buvo ne mažiau reikalingos, negu loginiai argumentai. Taip buvo visų atgimstančių tautų istorijoje. Kova dėl savo kultūros, savos kalbos teisių turėjo visuomeninę politinę reikšmę⁴⁸, nebuvo politiškai neutrali.

hcl

6. Rūpinkimės dvasine šviesa

Kita lietuvių nykimo priežastimi J. Basanavičius laikė tai, kad „apie lietuvių apšvietimą per lietuvišką kalbą (pabraukta J. B.) tie, kuriems prigulėtų tai daryti, rūpintis nesirūpina“⁴⁹. „Šiandien mes visi gerai numanome, jog iškalos (šuilės) su svetimomis mokslo kalbomis daugiausia lietuvių paverčia į svetimus ir atskiria vaikelius nuo jų gimdytojų“⁵⁰. Todėl tautos teisę turėti savo tautinę mokyklą jis laikė pirmutine, svarbiausia iš visų teisių⁵¹. Nematydamas perspektyvų artimiausioje ateityje šią teisę realizuoti, jis rašo: „turime mes patys rūpintis apie savo dabarnykščius reikalus: ką mokslynėčios nedaro, tai mes patys atlikti turime“⁵², nes dvasinė šviesa „yra tai didei svarbus dalykas!“⁵³ Autorius neabsoliutina

švietimo reikšmės, tačiau jos ir nemenkina. Jis pabrėžia būtinumą šviesti liaudį gimtąja kalba, suprasdamas, kad ji yra priemonė išsivaduoti iš engėjų dvasinio viešpatavimo, pasisavinti mokslo žinias ir kitas kultūros vertybes, pabrėžia, jog išlaikydama ir puoselėdama kalbą, nors ir būdama pavergta, tauta gali būti atspari ir judėti į priekį, neišsizadėdama pati savęs, nes kalba yra galinga tautinės dvasinės kultūros palaikymo ir ugdyimo, tautos konsolidacijos priemonė.

Po baudžiosios panaikinimo lietuvių valstiečių materialinė kultūra, gamyba, nors ir lėtai, bet vis dėlto augo. Bet sparčiau kelti darbo našumą ir kovoti dėl politinių teisių ypač kliudė mokslo, žinių, pasitikėjimo savo jėgomis, savo ateitimi stoka. Suprasdamas pribrendusį poreikį, J. Basanavičius rašė: „Kūniško maisto nestokodami, pirmučiausiai turime rūpintis apie dvasišką šviesą“⁵⁴. Tuo metu dvasinės kultūros reikalus jis laikė svarbiausiais. Reikia rūpintis visapusišku švietimu, tačiau ypač tomis sritimis, „kurios dirvonais guli“⁵⁵ šalia bendrų, abstrakčių dalykų (tautos dvasios atgaivinimas, rūpinimasis dvasiniu peniu)⁵⁶, jis nurodo būtinumą skatinti rinkti tautosaką ir „aprašinėti visokius lietuviškus senovės paminklus ir liekanas (kas liko)“⁵⁷, palaikyti kalbą, skleisti gamtos, agronomijos, sanitarijos ir medicinos žinias. Šioje vietoje jis rašo daugtaškį⁵⁸. Taigi autorius nepretenduoja išvardyti visa, ko žmonės reikia. Iš to, ką J. Basanavičius sumini, matome, jog jis nesuabsoliutina

⁴⁸ Освободительные движения народов Австрийской империи, с. 353.

⁴⁹ Basanavičius J. Rinkti iai raštai, p. 696.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Ten pat.

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Ten pat. p. 697.

⁵⁶ Ten pat, p. 595.

⁵⁷ Ten pat, p. 698.

⁵⁸ Ten pat.

dvasinės kultūros dalykų; jis iškelia žurnalui uždavinį rūpintis ir materialine kultūra, ekonomika, nevengia kalbėti apie Lietuvos vargus.

Autoriaus vartojama „tautos dvasios“ sąvoka, kaip galima spręsti iš konteksto, reiškia tautinę sąmonę. Tautinės sąmonės ugdymas tuo metu tikrai buvo labai aktualus, nes kuo gilesnė ir atsparesnė tautinė sąmonė, tuo stipresnės ir ryžtingesnės būna išsivadavimo tendencijos. Todėl neatsitiktinai visų tautų ankstyvuojau tautinio atgimimo etapu pažangiųjų liaudies atstovų pastangos buvo skirtos tautinei sąmonei įtvirtinti, švietimui plėtoti⁵⁹.

7. Pažinkime patys save

J. Basanavičius savo „Prakalboje“ suformulavo ir ėmė spręsti kitą nemažiau svarbią ir esminę problemą: kas mes esame ir iš kur mes? Sie klausimai iškilo ir ilgą laiką buvo aktualūs daugumai atgimstančiųjų tautų. J. Basanavičius suprato, kad tautinėje sąmonėje ypatingą vaidmenį vaidina istorinė atmintis, istorinio patyrimo perėmimas. Jis rašė: „Visokie vargai ir sunki o ilga verguvė išdildė iš atminties mūsų paminėjimus laimingesnio ir nevargingo gyvenimo; užmiršome, kuomet mes senovėje buvome, ir tik retoj jau dainoje ar pasakoje randi paminklą minavotą iš praeities mūsų“⁶⁰, sentėvių „darbus ir tėviškės meilę užmiršę nežinome mes patys, kurių tėvų esame sūnūs bei nepočiai (anūkai, vaikų vaikai)“⁶¹. Todėl „mes daugiausia rūpin-

simės išplatinti tarp brolių žinias apie savo giminės (tautos) senovės veikalus...“⁶². Kitoje vietoje jis vėl pabrėžia: „Mūsų tad ypatingiausias ir didžiausias rūpestis bus — duoti pažinti mūsų broliams Lietuvoj nusidavimą senovės gadyinės ir veikalų mūsų garbinų sentėvių...; todėli pirmų pirmiausiai turime pažinti jų senovišką gyvenimą, būdą, dabą ir tikybę, jų darbų ir rūpesčius...“⁶³ Toks didelis dėmesys tautos istorijai nebuvo atsitiktinis reiškinys. Visose bundančiose tautose drauge su susidomėjimu kalba kilo susidomėjimas ir savo istorija, nes jos buvo svarbiausios tautinės kultūros atramos. Tautinė istorinė tradicija turėjo padėti pamatą nepriklausomo tautos gyvenimo idėjai⁶⁴, įrodyti tautos teisę laisvai ir savarankiškai vystytis. Didžiulis dėmesys savo tautos istorijai buvo būdingas ne tik švietėjams, bet ir romantikams. J. Basanavičius aiškiai suprato, kad istorija labiausiai iš visų mokslių gali padėti ugdyti tautinę sąmonę, įkvėpti pasididžiavimą savo tautos praeitimi, tuo pačiu padėti suprasti savo vertę, išsivaduoti iš tautinio nepilnavertiškumo komplekso.

Tačiau lietuvių romantizmas turėjo specifinių bruožų. Vakarų romantikai idealizavo feodalizmą apskritai. Lietuvių romantikai, matydami, kad, priėmus krikščionybę ir ypač po Liublino unijos Lietuvos savarankiškumas vis mažėjo, tą laikotarpį vaizdavo tamsiomis, niūriomis spalvomis. J. Basanavičiui tai buvo tautinio paniekimo, priešpaudos, tamsos, vargų ir sunkios, ilgos vergovės⁶⁵, tautos nykimo⁶⁶ amžiai. Tik

⁵⁹ Злыднев В. Н. Некоторые аспекты изучения проблем формирования национальных культур.— В кн.: Формирование национальных культур, с. 18.

⁶⁰ Basanavičius J. Rinkti iai raštai, p. 698.

⁶¹ Ten pat.

⁶² Ten pat, p. 697.

⁶³ Ten pat, p. 698.

⁶⁴ Освободительные движения народов Австрийской империи, 146.

⁶⁵ Basanavičius J. Rinkti iai raštai, p. 698.

⁶⁶ Ten pat, p. 695.

ankstesnį laikotarpį jis vadina laimingu, linksmu, apšviestu žvaigždėles giedriame danguje⁶⁷. Čia autorius turi galvoje pirmiausia tautos dvasinės kultūros būklę, o ne socialinę jos struktūrą. Apskritai to meto lietuvių romantizmas buvo ne tiek antiburžuazinis, kiek antifeodalinis. Romantikai, ieškodami tvirtos atramos kovoje su dvasinių vertybių griovimu bei niekinimu, pirmieji ėmė sistemiškai tirti tautos, dvasinės kultūros ištakas, tos kultūros raidą. Gindami lietuvių tautos kultūros savitumą, faktiškai jie siekė jos lygiateisiškumo. Mūsų romantikai daugiausia čia naudojo meninius vaizdus, nes jie geriausiai ir giliausiai galėjo paveikti žmogų, ugdyti patriotizmą, pasiryžimą dirbti Tėvynei, tautai. J. Basanavičiaus romantizmas aktyvus, jis naudojamas aktualiam to meto uždaviniui spręsti — tautinei sąmonei ugdyti. Todėl jis buvo pažangus, reikalingas tautai.

Kiekvienu atveju, kai tyrinėtojas susiduria su praeities idealizavimu, reikia žiūrėti, kas konkrečiai idealizuojama (tautos atsparumas, kova su priešpau-da, pavergimu, ar reakcija, dvasinė, politinė baudžiava, visų rūšių inkvizicija (žinoma, tai daroma ne atvirai, o pridengta, užmaskuota forma) ir kokių tikslų tuo siekiama.

Tarybiniai istorikai, tiriantys tautinių sąjūdžių istoriją, padarė išvadą, kad „praeities idealizavimas, netikrų ar tikrų protėvių ieškojimas, tačiau bet kuriuo atveju kiek galima senesnių ir galingų,— reiškinys būdingas daugeliui pavergtų tautų Centrinėje ir Pietryčių Europoje“⁶⁸. Taigi ir šiuo atžvilgiu lietuvių atgimimo procesai nebuvo išimtis,

o dėsningas reiškinys, nulėmtas objektyvių visuomenės raidos sąlygų.

Tačiau vien tuo „Prakalbos“ autorius istorijos mokslo vaidmens neapriboja. Savo straipsnį jis pradeda lotyniška sentencija: „Homines historiarum ignari semper sunt pueri“ („Žmonės, istorijos nežinantys, visuomet lieka vaikais“)⁶⁹. „Prakalboje“ atskleidžiama šio moto prasmė: „visa mūsų giminė (tauta) turėtų atminti ir pažinti praėjusį laiką, kur yra gyvenus ant šios Lietuvos žemės, ir visus laimingus ir nelaimingus atsitikimus, kurie šiokiu ar tokiu būdu padarė mūsų giminę tokią, kokią šiandien regime, ir pavedė ją tiems vargams, kuriuose mes gyvename“⁷⁰, o kitoje vietoje dar priduria: „Jų (savo protėvių — R. V.) gyvenimą pažinę, pažinsime geriau juos, o juos pažinę ir patys pasižinsime“⁷¹. Iš šių žodžių darosi aiškiau, kad J. Basanavičiui dėmesys istorijai — ne užgaida ar „hobby“, o to meto gyvenimo poreikis. Tautai reikėjo suprasti, kas ji ir iš kur ji, kodėl ji atsidūrė dabartinėje grėsmingoje situacijoje, ir nebekartoti praeities klaidų. Gyvoji tautos karta, nepažinusi praeities, gali gyventi tik šia diena, nesuprasdama gresiančių pavojų ir galimybių keisti gyvenimą. Pažinę savo tautos praeitį, žmonės gali geriau suprasti savo vertę ir gyvenimo prasmę, įgyti pasitikėjimo savo jėgomis, tapti sąmoningais istorijos kūrėjais. Ir čia J. Basanavičius nebuvo didelis novatorius. Dar 1859 m. M. Akelaitis laiškė J. Kraševskiui rašė: „Tautos istorija turi būti kievieno individo lūpose, ir tuomet tauta bus nemirtinga“⁷². To meto lietuvių tautinio atgimimo veikėjų dė-

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ Освободительные движения народов Австрийской империи, с. 219.

⁶⁹ Basanavičius J. Rinktiniai raštai, p. 695.

⁷⁰ Ten pat, p. 697—698.

⁷¹ Ten pat, p. 698.

⁷² Cituojama pagal Maciūnas V. Lituaništinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje. Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautotyra.— Darbai ir dienos, K., 1939. T. 8, p. 296.

mesys istorijai, jų romantizmas, susižavėjimas praeitimi buvo būtinas to meto lietuvių visuomenei. Tai suvokė ir pats autorius, rašydamas: „Mes kiek pajėgdami ir įmanydami triūsims ir ruošimės, tos dūmos būdami, jog ir mūsų darbas gali būti naudingas“⁷³.

Taigi ir šiuo klausimu atsiskleidžia J. Basanavičiaus įžvalgumas ir brandumas.

8. Kiti klausimai

Skaitant „Prakalbą“, kyla nemaža klausimų. Neaišku, kodėl autorius lietuvių tautos atgimimo pradžią — „išplatinimą tarp brolių dvasiškos šviesos“⁷⁴ sieja tik su Prūsijoje pasirodžiusiais lietuviškais laikraščiais. Greičiausiai tai buvo savotiška duoklė Prūsijai, kurioje ir pati „Aušra“ tegalėjo pasirodyti. Be to, matyt, norėta pabrėžti periodinės spaudos vaidmenį tautos dvasinėje kultūroje.

Ne visai aišku, kodėl J. Basanavičius nesiima „suskaityti visas priežastis, kurių dėl Lietuva susimąžino ir taip baisiai sunaikinta tapo“⁷⁵. Greičiausiai ne dėl vietos stokos („būtų dabar per ilgai“) ⁷⁶, o taktiniais sumetimais, dėl nenoro aštrinti kampų. Dėl to turbūt autorius nesiryžo vertinti ir Prūsijos laikraščių politines, idėjines „pažiūras ir nuomones“ ir pareiškė: „Kas dėl Lietuvos yra arba būtų naudinga, kas vėl jai galėtų užkentki, apie tai kiekvienas kitiškai supranta ir numano ir už savo darbą gali duoti atsakymą vien sąžinei savo“⁷⁷, nors visas straipsnis faktiškai aiškina, kas lietuvių

tautai yra naudinga ir kas kenkia. Iš šio pasakymo dvelkia didžiulis autoriaus taktas ir tolerancija, kuria jis pasižymėjo visą savo gyvenimą. Tačiau tolerancija nėra neprincipingumas, nes apie svarbiausius, esminius to meto lietuvių tautos reikalus J. Basanavičius kalba aiškiai ir net kategoriškai. Autorius sako, kad laikraštis rūpinsis ne tik supažindinti brolius su tautos senove, bet rašys „teipogi apie reikalus mūsų, kaip lietuvių, šiose gadynėse“⁷⁸, lyg tai istorinės atminties gaivinimas ir istorinio patyrimo sklaidimas nebūtų buvęs to meto tautos gyvenimo poreikis ir reikalas.

Kai kurie faktai (pasaulietinės J. Basanavičiaus vedybos ir kt.) rodo, kad autorius tuo metu buvo religinis indiferentas. Todėl jo žodžiai „su viešpaties pagalba mes kiek pajėgdami ir įmanydami triūsims ir ruošimės“⁷⁹ greičiausiai reiškia įprastinę, tradicinę formulę, o gal ir tam tikrą norą pritaikyti prie eilinio skaitytojo psichologijos, bet tik ne tiesioginį „šaukimąsi viešpaties pagalbos“, kaip bandė įrodinėti kai kurie buržuaziniai istorikai.

Straipsnis rodo ir didelį J. Basanavičiaus dėmesį tautosakai⁸⁰, kuriai rinkti ir publikuoti jis paskyrė daugelį gyvenimo metų ir atsistoję greta žymiausių to laiko Europos folkloristų.

Straipsnyje gana aiški J. Basanavičiaus tautos samprata. Jam tauta — tai etninė bendrija, turinti kalbą, teritoriją ir gyvą tautos dvasią (pirmiausia tautinę sąmonę). Tokia koncepcija tuo metu buvo paplitusi moksle.

Kai kurie istoriografai J. Šliūpą, J. Andziulaitį ir kai kuriuos kitus to

⁷³ Basanavičius J. Rinktiniai raštai, p. 699.

⁷⁴ Ten pat, p. 696—697.

⁷⁵ Ten pat, p. 695.

⁷⁶ Ten pat.

⁷⁷ Ten pat, p. 697.

⁷⁸ Ten pat.

⁷⁹ Ten pat, p. 699.

⁸⁰ Ten pat, p. 698.

meto veikėjus linkę priešpastatyti J. Basanavičiui ir jo šalininkams, nes pirmieji rūpinosi ir socialiniais ekonominiais, materialiniais liaudies reikalais, o pastarųjų dėmesio centre buvo kalba, istorija ir panašūs „idealistiniai“, „romantiški“ dalykai. Šį dalyką reikia patikslinti. Marksizmo kūrėjai parodė, kad ne tik materialinis visuomenės gyvenimas turi didelę įtaką jos dvasinei kultūrai, bet ir šioji daro nemažą grįžtamąjį poveikį materialiniam gyvenimui, ekonomikai. F. Engelsas 1890 m. spalio 27 d. laiške K. Šmidtui rašė, kad jis neneigia dvasinės kultūros ideologinių sričių stipraus ir sudėtingo grįžtamąjo poveikio ekonomikai, kad visuomenėje vyksta nuolatinė materialinės ir dvasinės kultūros sąveika⁸¹. Todėl rūpinimasis dvasine kultūra, nors ir netiesiogiai, drauge yra rūpinimasis ir materialiniu visuomenės gyvenimu. Juk ir kalba buvo būtina sąlyga tautinei rinkai formuotis. Todėl tarybinėje istoriografijoje pagrįstai rašoma, kad tautinius reikalavimus iškelė visuomenės raidos poreikiai, kad jų įgyvendinimas buvo laisvesnio socialinio ekonominio vystymosi, klasinės sąmonės ir klasių kovos plėtojimo sąlyga⁸².

Baigdamas J. Basanavičius išreiškė troškimą, „kad mūsų žodžiai pulyt ant gražios dirvos ir atneštų šimteriopą dvasišką naudą Lietuvai“⁸³. Iš straipsnio potekstės jaučiame, kad J. Basanavičius tiki dirvos (liaudies) vaisingumu ir mato, kad jau yra kam sėti, duoti impulsus tautos veiklai.

Toliau jis išreiškė viltį: „Kaip aušrai auštant nyksta ant žemės nakties tamsybė, o kad taip jau prašvistų ir Lietuvos dvasė!“⁸⁴ „Kitokio pelno ir naudos“ jis jau netrokštąs⁸⁵. Gražūs, įspūdingi žodžiai, kuriuose jauti gilų tikėjimą tau-

tos atgimimu, jos ateitimi, brėkstančia nauja, giedresne diena. Tai buvo tikrai įkvėptos, taurios mintys.

J. Basanavičius buvo nesavanaudiškas, tautinio atgimimo idėjoms pasiaukojęs žmogus. Jis tikėjo jų vaisingumu, galimybe jas įgyvendinti. Drauge jis buvo blaivaus proto žmogus, aiškiai suvokęs esmines, svarbiausias to meto tautinio atgimimo problemas.

Tik turėdami galvoje konkrečias to meto Lietuvos gyvenimo sąlygas, naujus iškilusius poreikius, galime suprasti, kodėl tokį didelį, tiesiog sukrečiantį įspūdį darė pirmasis „Aušros“ numeris ir jo pratarėms, parašyta J. Basanavičiaus.

Galima pasakyti, kad „Prakalboje“ suformuluota „Aušros“ programa padarė didelę įtaką visai tolimesnei žurnalo idėjinei kryptčiai, ir nors redaktoriai keitėsi, o J. Šliūpas ir J. Andziulaitis ji kreipė demokratiškesne linkme, artino prie socialinės-ekonominės problematikos, tačiau bendra „Prakalbos“ dvasia jame išliko, ir negalima sakyti, kad ji buvo nevaisinga. „Aušra“ suvaidino savotiškos kibirkšties, ramybės drumstėjos vaidmenį, o J. Basanavičiaus suformuluoti tautų lygybės, gimtosios kalbos autoriteto atstatymo, istorinės atminties atgaivinimo, tautinės sąmonės ugdymo, tautinės mokyklos vystymo ir kt. uždaviniai liko aktualūs tautai ir XX a. pradžioje.

Žinoma, J. Basanavičius buvo lietuvių buržuazijos interesų reiškęjas. Jis nelietė klasių kovos dalykų. Jis daugiau reiškęsi kaip kultūrininkas, tačiau iškėlė ir tokį politinį šūkį kaip tautų lygybės principą, ir todėl, matyt, tikslinga kai kuriais atžvilgiais jį vadinti (kaip ir pačią „Aušrą“) liberaliosios demokratijos atstovu.

⁸¹ Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения.— Т. 37.— М., 1965, с. 417—420.

⁸² Освободительные движения народов Австрийской империи, с. 12—13.

⁸³ Basanavičius J. Rinkti iai raštai, p. 699.

⁸⁴ Ten pat.

⁸⁵ Ten pat.

9. Išvados

1. Nors J. Basanavičiaus „Prakalbai“ istoriografijoje yra parodyta nemaža dėmesio, tačiau ji nebuvo detaliau analizuojama, o jos vertinimai dažnai buvo nepakankamai pagrįsti.

2. J. Basanavičius pasirodo esąs besiformuojančios buržuazinės lietuvių tautos ideologas, kuriam jau buvo svetimos feodalinės ideologijos atgyvenos. Jis iškelia tautų lygybės reikalavimą, suformuluoja svarbias tuo metu spęstinas lietuvių visuomenės problemas:

a) gimtosios kalbos branginimą ir palaikymą;

b) tautinės mokyklos būtinumą, pasaulietiško švietimo plėtimą;

c) istorinės atminties gaivinimą ir istorinio patyrimo perėmimą;

d) tautinės sąmonės ugdymą.

3. Nors autorius ir nesuformulavo tiesioginių kovos prieš carizmą, jo nuvertimo uždavinių, jo suformuluoti tau-

tinio atgimimo principai rodo didelį jo idėjinį brandumą. Jis daug prisidėjo prie lietuvių tautinės sąmonės brendimo, o jo idėjos tarnavo visuomenės pažangai, greitino ją.

4. Siekimą išlaikyti gimtąją kalbą ir ugdyti tautos dvasinę kultūrą negalima laikyti neutraliu socialiniu ekonominiu ar socialiniu politiniu požiūriu. Nors J. Basanavičius išviršiniai ir buvo lojalus carizmui, bet jo iškeltas tautų lygybės principas, aiškus antikolonijinis antiasimiliacinis visuomeninės laikyenos kryptingumas objektyviai buvo nukreiptas ir prieš caro patvaldystę.

5. J. Basanavičiaus pažiūrose sudėtingai susipynę švietėjiškos, romantinės realistinės ir pozityvistinės tendencijos. Pirmą kartą taip aiškiai suformuluotos ir viešai paskelbtos tautinio atgimimo idėjos darė didelį poveikį to meto lietuvių tautinei sąmonei (pirmiausia savi-monei).

Išleista 1982 m. vasario mėn.

„PRAKALBA“ (ПРЕДИСЛОВИЕ) Й. БАСАНАВИЧЮСА В ЖУРНАЛЕ „AUSRA“

РИМАНТАС ВЕБРА

Резюме

Журнал «Aušra» (Заря) (1883—1886) был первым литовским периодическим изданием, печатавшимся латинским алфавитом в Восточной Пруссии и предназначенным для Литвы. Это было общественно-литературное светское нелегальное издание, трибуна буржуазного либерализма. В нем огромное значение имела программная вступительная статья Й. Басанавичюса «Предисловие» в первом номере журнала. Она фактически определила его идейные позиции. В этой статье Й. Басанавичюс раскрывается как идеолог формирующейся литовской буржуазии. Он в ней выдвинул лозунг равенства наций и сформулировал некоторые важные задачи развития

литовского общества того времени: 1) восстановление авторитета и прав литовского языка; 2) необходимость создания национальной школы и расширения светского просвещения; 3) восстановление исторических традиций народа и усвоение исторического опыта и уроков истории; 4) повышение и углубление национального сознания. Эти и другие принципы национального возрождения литовского народа, сформулированные Й. Басанавичюсом в «Предисловии», показывают его большую идейную зрелость, способность проникнуть в сущность общественных явлений, и понять важные моменты развития нации. Он заложил основы национальной

идеологии, дал много импульсов пробуждению и созреванию национального сознания. Несмотря на их классовую ограниченность его идеи не были нейтральны ни в социально-экономическом, ни в политическом смыслах, как это кажется с первого взгляда. В

его мировоззрении сложно переплетались просветительские, романтические и позитивистские идеи и тенденции, он был в некотором отношении представителем либеральной демократии.

PREFACE („PRAKALBA“) BY J. BASANA VICIUS
TO THE MAGAZINE „AUSRA“ (THE DAWN)

RIMANTAS VEBRA

Summary

The magazine „Aušra“ (The Dawn) — 1883—1886 — was the first Lithuanian periodical printed in Latin alphabet for Lithuania. It was a secular, illegal publication which served as a political mouthpiece for bourgeois patriots (who acted for the awakening of the national consciousness). Of great importance was the introductory article by J. Basanavičius published in the first issue of the periodical. In fact it outlined his ideological position. In this article we see J. Basanavičius as an ideologist of the burgeoning Lithuanian bourgeoisie. He put forward the call for equality of nations and formulated the main tasks of the Lithuanian society of his day. These were, 1) restitution of the rights and prestige of the Lithuanian language; 2) absolute necessity of establishing national schools and expanding secular education; 3) restoration of the people's historical memory

and learning from historical experience of the past; 4) raising and deepening of the national consciousness.

These principles as well as others formulated by J. Basanavičius for the revival of the Lithuanian nation show his ideological maturity, his ability to see the main trends, to go to the very core of social phenomena. He founded the national ideology, gave an impetus for awakening and maturing the national consciousness; his ideas, although ideologically limited, were far from being neutral as might seem at first sight — in either a political or a social-economic sense. J. Basanavičius was in many respects a representative of the liberal democracy and his world outlook manifests an intricate pattern of educational and romantic ideas and some ideas and tendencies of positivism as well.